

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ МОРФОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК НА ПІВНОЧІ МОЛДОВИ

Діана ІГНАТЕНКО, *магістр, викладач, БДУ ім. А. Руссо,
аспірант, ОНУ ім. І. І. Мечникова*

Summary: *The article presents a study of the Ukrainian language dialects in the north of Moldova on dialectology texts collected in the northern districts at the morphological level. The carried analysis allows identifying the described dialect with those of the southwest group, as well as establishing them as relocation with a significant portion of archaic linguistic phenomena.*

Key-words: *Ukrainian language, dialectology, south-west dialect group, Bukovynian dialect, Hutsul dialects.*

На даному етапі розвитку української діалектології залишається важливим дослідження лексико-семантичної системи і структури народних говорів, без чого неможливо у всій повноті з'ясувати історичний розвиток українського народу, становлення літературної мови, класифікацію народних говорів та інше. «Народна мова в її територіальному виявленні (просторовій інтерпретації) має різні утворення. Ці утворення часто неоднакові на різних рівнях мови. Саме тому вони становлять особливий інтерес для дослідження сутності мови в її безпосередньому бутті» [4:4].

Багато зроблено для дослідження цієї проблеми на Україні. На жаль, поза межами України ситуація інша. Мало дослідженими залишаються українські говори у Республіці Молдова, проте українство Молдови є темою наукових праць В.Г.Кожухаря, В.С.Зеленчука, В.П.Степанова, Р.Удлера, К.С.Кожухар, О.А.Романчука, І.В.Гороф'янюк, О.Харчишин, Н.Пастух. Науковий інтерес для дослідників української мови та культури у Молдові становить те, що «українці Молдови, на відміну від українців України, представляють одну з етносоціальних меншин, що історично проживала в умовах іноетнічного оточення, відірвана від джерел української літературної мови, в силу чого деякі лінгвістичні та традиційно-побутові риси, якими характеризується українське населення Молдови, є більш законсервовані, ніж у самій Україні» [13:87]. Ці чинники і роблять вибір нашої теми гостро актуальним та доцільним.

На думку К.С.Кожухар, українські говірки, що побутують на теренах нашої країни, за своїми фонетичними, морфологічними, синтаксичними та лексичними особливостями належать до двох наріч української мови: південно-західного і південно-східного. В українських говірках півночі Молдови наявні риси карпатських, наддністрянських, волинських, подільських говорів. У степових говірках півдня – елементи наддніпрянських говорів, а також окремі риси південно-західного наріччя [6:91].

О.А. Романчук, здійснивши ґрунтовне дослідження проблеми реконструкції ранньої історії сучасного українського населення села Булаешти Орхейського району Республіки Молдова на основі аналізу молдавських поземельних грамот,

даних етнографії і, особливо, лінгвістичних – діалектних особливостей булаєштського говору, з'ясував, що найближчою вона є до групи українських покутсько-буковинських говірок, окремо встановлені також паралелі з гуцульським, волинським, західнополіськими говірками, подільським діалектом [10:41].

Грамотичний, зокрема морфологічний, рівень говірки с. Булаєшти був досліджений І.В. Гороф'янюк, яка загалом підтверджує раніше висловлені припущення щодо зв'язків досліджуваної переселенської говірки з галицько-буковинською групою українських говорів, проте зауважує, що попередні дослідження говірки констатували її спорідненість з буковинськими та гуцульськими говірками, натомість грамотичний зріз засвідчив існування надійних паралелей говірки с. Булаєшти з надністрирським діалектним ареалом [2].

Отже, на території Республіки Молдова спостерігається неабияка строкатість українських говірок. Причини цього явища зумовлені історичними, етнодемографічними та лінгвістичними чинниками, а саме: часом і особливостями розселення української людності на теренах сучасної Республіки Молдова, її проживання в іноетнічному середовищі, а відтак і функціонування українських говірок упродовж тривалого часу в іншомовному оточенні. Зрозуміло, що прибулі з різних територій українці послуговувалися говірками, поширеними в тій чи іншій місцевості. Ось чому на такій невеликій території спостерігається значна діалектна диференційованість української мови [6:90].

Здійснене дослідження лексико-семантичної групи «житло» в народних говірках у селах Бельцького, Глодянського, Ришканського, Синжерейського, Фалештського районів Республіки Молдова дало змогу визначити, що в них переважають лексеми, притаманні буковинським та гуцульським говіркам південно-західного наріччя. Припускаємо, що таке явище пояснюється тим, що, хоча інформатори й народилися та проживали у рідних селах, але їх батьки та діди переселилися сюди у свій час з різних районів Буковини. Крім того, обстежені говірки містять чимало ознак слобожанських та степових говірок південно-східного наріччя. Отже, припускаємо, що говірки зазначеної території належать до переселенських говірок та до пограничних [5].

Як зауважує Ф.Т. Жилко, «переселенські говірки виникли як новостворені, але відірвані від основної території іншої мови, оточені її діалектами і підпадають під більший чи менший її вплив. Здебільшого переселенські говірки загальмовані в своєму розвитку і можуть зберігати давніші риси» [4:16]. Я.Янів твердив, що «на порубіжжі говори контактуючих мов зберігають більше архаїзмів, ніж на центральному обширі» [12:5]. На думку С.П.Бевзенка, на сучасному етапі розвитку національних мов, у тому числі й української, чіткої відокремленості сусідніх місцевих діалектів між собою звичайно не спостерігається. На пограниччі діалектів завжди виступає ширша чи вужча смуга перехідних говірок, що поєднують у собі діалектні риси обох сусідніх діалектів із перевагою рис одного з них [1: 9].

Метою даної роботи є дослідження морфологічної системи українських говірок на півночі Молдови, адже цей аспект діалектної мови ще не був об'єктом окремого дослідження, проте є найбільш стабільним, не зазнає швидких змін і уможливує чітку диференціацію українських говірок у Молдові та їх ідентифікацію. Важливість морфологічного аспекту при вивченні діалектів

висвітлено в узагальнюючих працях С.П.Бевзенка, Ф.Т.Жилка, І.І.Матвіяса, Г.Ф. Шила, Т.В.Назарової, О.І.Крижанівської. На думку С.П.Бевзенка, завдяки відмінностям між українськими діалектами на морфологічному рівні спостерігається виразне протиставлення як основних діалектних груп української мови, так і окремих діалектів її, що в свою чергу ще більшою мірою посилює діалектну диференціацію української мови. При цьому діалектна диференціація української мови в морфології не завжди збігається з діалектною диференціацією в інших рівнях мови [1:88]. О.І.Крижанівська зауважує, що «у діалектному вияві живої української мови зберігається багато пережиткових граматичних форм і звукових явищ, втрачених літературною мовою або взагалі ніколи не кодифікованих» [7:7].

Завданнями нашої розвідки стають виявлення основних діалектних рис народних говірок у селах на півночі Молдови на морфологічному рівні у зібраних матеріалах. Уточнюємо, що об'єктом дослідження є функціонування самостійних частин мови в українських говірках на півночі Молдови. Джерельною базою послужили власні записи живого мовлення, здійснені у 5 районах півночі Молдови: Бельцький район (с. Садове), Глодянський район (с. Стурзовка, Нові Фундури, Яблони), Ришканський район (с. Рекерія, Свердіяк), Синжерейський район (с. Цамбула, Октябрське, Григоровка), Фалештський район (с. Поповка, Суворовка).

Отже, здійснене дослідження дає змогу дійти таких результатів:

На рівні функціонування іменника:

1. Морфологічна категорія роду має типову для норм української літературної мови репрезентацію, проте зустрічаються поодинокі випадки хитання категорії роду в іменниках чоловічого і жіночого роду: *санатор'їя* (с. Поповка, Фалештський район), *карас'їна* (с. Стурзовка, Глодянський район), *мотоцикла* (с. Цамбула, Синжерейський район). На думку С.П. Бевзенка, хитання в роді окремих іменників, перехід їх з одного роду в інший, тією чи іншою мірою фіксується в українських говорах усіх трьох діалектних типів [1:91].

2. Істотною рисою в характеристиці досліджених говірок становить функціонування форм двоїни яка була втрачена літературною мовою у період її формування (XIII-XVI ст.) [7:73] або її залишків: *дв'ї см'ен'ї* (с. Яблони, Глодянський район), *два стаўки* (с. Садове, Бельцький район), *наш'ї тати* (с. Суворовка, Фалештський район). На сучасному етапі найчастіше такі форми зустрічаються в південно-західних і поліських діалектах, а зрідка і в південно-східних, наприклад, у волинсько-подільських, східно-карпатських говірках, наддністрянських, поліських, полтавських та слобожанських говірках південно-східного наріччя [1:92].

3. У відмінковій парадигмі іменників, а саме у давальному відмінку однини іменників 2 відміни чоловічого роду, наявне паралельне вживання закінчень *-ові, -еві* (які є нормативними та самобутніми в сучасній українській мові [7:89]), та *-ови, -еви* (що функціонували колись у власних іменах та іменниках – назвах істот [7:89]) : *на токов'ї, з'ат'ов'ї, на углов'ї, у рушников'ї, у сараїв'ї* (с.Нові Фундури, Стурзовка Глодянський район, с. Свердіяк, Рекерія Ришканський район, с. Поповка Фалештський район); *у кутикови, у коритови, на мисникові* (с.Садове Бельцький район, с. Цамбула Синжерейський район). За

зауважуваннями С.П.Бевзенка, Ф.Т.Жилка та ін., форми з флексіями -ові, -еві є ознакою говірок південно-східного наріччя та волинських говірок північного наріччя [1:96], тоді як у південно-західних діалектах переважає над іншими фонетично відмінна флексія -ови, -еви, зокрема в галицько-буковинській і карпатській групах говорів [4:87].

4. Характерною особливістю досліджених говірок є конотативність, а саме часте вживання демінутивних іменників із зменшено-пестливими суфіксами: *в'ірандочка, ст'іл'чик, врем'яночка, грубка, кладовочка, шкафчик, тумбочка, к'ілочок, хрестичок* (усі обстежені райони). На думку Г.М.Сагач, «зменшувально-пестливі суфікси є одним із засобів-актуалізаторів національної специфіки української мови». Більшість дослідників оцінно-емоційної лексики (Л. Б. Бублейник, В. В. Жайворонок, Ю. О. Жлуктенко, М. В. Кравченко) сходяться на думці, що серед слов'янських мов українська мова одна з найбагатших на демінутивні суфікси. Переважна більшість демінутивних іменників фіксується у жанрах словесної народної творчості і в сучасній розмовній українській мові відтворюється досить рідко. Це зумовлено тим фактом, що демінутиви подібної семантики були властивими обрядовим текстам, їх природа сягає своїм корінням давніх вірувань наших предків. Ці форми є відгомном своєрідної данини людини об'єктам її обожнення (напр.: *сонечко, місяченько, зіроньки, вітронько, веснонька, літечко*) через персоніфікації, пошанування тощо. Отже, значна кількість демінутивів в українській мові, що мають виразну оцінно-емоційну або експресивну спрямованість семантичного змісту, перш за все свідчить про емоційну відкритість, загальний позитивізм, багату уяву та ментально-мовну метафоричність світосприйняття українців [11:16-20]. А поширення цієї лексики в українських говірках на півночі Молдови свідчить про етнічну спільність українців Молдови з загальнонаціональним українським ядром [8:10] та про міфологічну генезу ментальності та світосприймання українців Молдови.

5. В українських говірках на півночі Молдови розповсюджене вживання збірних іменників: *ц'ібулин':а, горошин':а, сон'ашин':а* (с.Стурзовка, Яблона, Нові Фундури Глодянський район, с. Поповка, Суворовка Фалештський район). О.М.Прокопович називає такі лексеми структурно оформленими іменниками, які об'єднують імена різних семантичних груп за допомогою спеціальних суфіксів, а також вважає їх маловживаними та непродуктивними [3:70]. Функціонування таких форм в українських говірках Молдови свідчить про їх сталість, законсервованість, що є ознакою переселенських говірок.

На рівні вживання і функціонування прикметника відзначаємо такі особливості:

1. Утворення та активне вживання вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників за допомогою часток *май, най, самий*, з перевагою аналітичних форм найвищого ступеню порівняння: *найхуж'і* (с.Садове Бельцький район), *май стар'і* (с.Стурзовка Глодянський район), *самий менший, сама старша* (с.Цамбула, Октябрьське Синжерейський район) – що характеризує гуцульські, східнокарпатські та середньозакарпатські говірки [4:76].

2. Вживання нестягнених форм прикметників: *замужнаја* (с. Нові Фундури Глодянський район), *биушаја* (с. Поповка Фалештський район), системи

флексій яких, за свідченням писемних пам'яток східнослов'янських мов, є системою відмінювання старих вказівних займенників [7:101], а на сучасному стані входять до пасивно вживаного складу лексики. Ця особливість характеризує поліські діалекти, наприклад, лівобережнополіські, волинсько-поліські і підляські говірки. [1:100]

Вживання займенника характеризується такими особливостями:

1. Збереження архаїчної форми особових займенників: *у него, до него, воно, вона* (всі обстежені райони) – які зберегли початковий *н*, що виник унаслідок перерозкладу основ між старим прийменником (*вън, кън, сън*) і займенником [7:103], а нині є провідною характеристикою гуцульських говірок [4:65];

2. Функціонування редуплікованих форм вказівних займенників, що постали ще на східнослов'янському ґрунті [1:87]: *тота, тото, туті* (с. Поповка, Суворовка Фалештський район, с. Садове Бельцький район), а також і з підсилювальною часткою – *во: цаво, цеїво, цихво* (с. Стурзовка, Яблони Глодянський район). Редупліковані форми займенників зрідка трапляються у пам'ятках XIII-XVI ст., нині функціонують у південно-західному наріччі [7:105].

3. Питально-відносний займенник *що* вживається у варіанті *шо* (в усіх обстежених районах).

Категорія числівника в українських говірках на півночі Молдови, виразно презентуючи відхиленість від літературної норми, зберігає сліди становлення та розвитку цієї частини мови [9:129]. Насамперед, це виявляється у вживанні архаїчних порядкових числівників: *первії, једи^{ен}, јідна, втора, трета* (в усіх обстежених районах), які зустрічаються у наддністрянських і карпатських говорах та є яскравими представниками буковинських та подільських говірок. Також нерідко зустрічаються давні збірні числівники: *обидвојі, вам обидвом* (с. Поповка, Суворовка Фалештський район).

Категорія дієслова характеризується найактивнішим вживанням як в літературній мові, так і в діалектному мовленні. У досліджених матеріалах виокремлено такі особливості функціонування дієслів:

1. Форма 3 особи однини II дієвідміни має стягнене закінчення, внаслідок аналогії до дієслів I дієвідміни: *жаре, пожаре, приносе, говоре, п'ідохде, проваде, звоне, в'ідправе* (с. Поповка, Суворовка Фалештський район, с. Нові Фундури Глодянський район, с. Рекерія, Сverd'як Ришканський район) – ця відмінність притаманна південно-західним і південно-східним наріччям, такі форми найпоширеніше вживаються переважно в слобожанських та степових, включаючи й переселенські говірки [1: 134].

2. Вирівнювання дієслівної основи у 1 особі однини: *я прос'у, нос'у, жију* (с. Поповка Фалештський район, с. Стурзовка, Нові Фундури Глодянський район), зустрічаються у подільських, буковинських говірках південно-західного наріччя та середньонаддніпрянських, слобожанських та в усіх степових говірках південно-східного наріччя [1: 131].

3. Стягнені форми дієслів у 1 особі множини: *ідем, шукајем, тропнем* (с. Поповка, Суворовка Фалештський район, с. Цамбула, Октябрське Синжерейський район) – зустрічаються як у південно-східних і поліських діалектах, так і в південно-західних.

4. Функціонування форм давноминулого часу (плюсквамперфекту), за допомогою якої порівнюється часовий перебіг однієї дії щодо іншої в минулому: *поїхала була, дали були, закрили були (церкву)* (в усіх обстежених районах) – наявні в українських говорах усіх діалектних типів [1: 141].

5. Скорочені, стягнені форми дієслів: *кау, хт'їла, тре, бдете баити, як схочте* (с.Садове Бельцький район, с. Нові Фундури Глодянський район), усічені дієслівні форми типу *зна, пита* зустрічаються найчастіше в південно-східних діалектах [1: 35].

Вживання прислівників в українських говірках на півночі Молдови відмічено у більшій мірі фонетичними особливостями, наприклад: *колис, покес, звер'хи, потому, вчєра* (с.Поповка, Суворовка Фалештський район, с. Стурзовка, Яблони Глодянський район); а також способами утворення вищого та найвищого ступенів порівняння: *скор'їше, лучче, біли, май далеко, май вкусн'їше* (усі обстежені райони), що за аналогією до прикметника, характеризує говірки південно-західного наріччя.

Отже, здійснене дослідження дало змогу провести паралелі на морфологічному рівні із говірками південно-західного та південно-східного нарічч, із перевагою гуцульських, буковинських, подільських південно-західного та наддністрянських, поліських, полтавських та слобожанських говірок південно-східного наріччя, було виокремлено поодинокі мовні явища північного наріччя; було виділено чимало архаїчних мовленнєвих фактів, які відбивають розвиток та становлення певних морфологічних категорій, та підтверджують законсервованість українських говірок обстеженого ареалу. Таким чином, було підтверджено діалектичну строкатість та визначено лінгвістичну мозаїку переселенських говірок, що функціонують у північних районах Молдови. Доведено, що морфологічний зріз є плідним і важливим у вивченні українських говірок на півночі Молдови та потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Бєвзєнко С. П. *Українська діалектологія* / С. П. Бєвзєнко. – Київ: Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Гороф'янюк І. В. *До характеристики морфологічної системи української говірки с. Булаєштин Республіки Молдова*. <http://www.moldo.org/2nd.php?idm=1&ida=287>
3. Домрачева І. *Семантичні та граматичні особливості функціонування узагальнено-збірних субстантивів*. // Лінгвістичні студії. – 2010. – Вип.20. – С. 69-75.
4. Жилко Ф.Т. *Нариси з діалектології української мови*. – Київ: Радянська школа, 1966. – 266 с.
5. Ігнатенко Д.А. *Особливості функціонування лексики житлового комплексу та хатнього начиння (на матеріалі Бельцького та Фалештського районів Молдови)* – у друці.
6. Кожухар К.С. *Українські говірки в Республіці Молдова (загальна характеристика фонетичної системи)* / Українці Молдови. Історія і сучасність. – Кишинів: 2008. – С. 89-108.
7. Крижанівська О.І. *Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб.* / О.І. Крижанівська. – Київ: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с.
8. Пастух Н., Харчишин О. *Український фольклор як чинник етнічної ідентичності українців Республіки Молдова* // Рідне слово. - № 6 (48). – червень. – 2010. - С.10-11.
9. Попович Н. *Особливості словозміни числівників у говірках Північної Буковини* // Науковий Вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 428-429: Слов'янська філологія / наук. ред. Бунчук Б.І. – Чернівці: Рута, 2008. – С.125-130.

10. Романчук А. *Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV- начало XVII вв. от Р. Х.)* / Алексей Романчук, Ирина Тащи. – Кишинев: «Stratum Plus», 2010.- 144 с.
11. Руда Н.В. *Категорія демінутивності в українській мові: етнопсихолінгвістичний аспект* // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип.43. – Ч. 4. – К., 2013. – С. 14-21.
12. Русанівський М.В. *Соціолінгвістика і діалектологія* // «Мовознавство». – 2006. – №1. – С. 3-7.
13. Степанов В. *Этносоциальные ценности украинцев в современной Молдове (по материалам этносоциологических исследований)* / Матеріали Міжнар. наукової конференції «Українці в Молдові, молдовани в Україні: етносоціальні процеси». –Кишинів: 2008. – С. 87-96.